

УДК 658:338.2(477)
JEL B25; D51; D73; L20; O17; P31
ORCID ID 0000-0001-6955-5539
ORCID ID 0000-0002-5419-3181
DOI <https://doi.org/10.17721/tppe.2025.51.21>

Сливка Т.О., к.е.н.,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
Небрат В.В., д.е.н., с.н.с.,
завідувач відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
tetianaslyvka28@gmail.com

МЕХАНІЗМИ УЗГОДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ТА ПІДПРИЄМСТВ: ДОВГОСТРОКОВІ НАСЛІДКИ РАДЯНСЬКОГО КОРПОРАТИВІЗМУ⁴

Актуальною проблемою забезпечення стійкості та розвитку економіки України є гармонізація інтересів підприємницького сектора, держави та суспільства. Історико-економічне дослідження має значний евристичний потенціал для пояснення природи й механізмів розходження цих інтересів. Метою статті є ретроспективний аналіз інституційної взаємодії держави і підприємств, зокрема, механізмів узгодження різнорівневих корпоративних інтересів у централізовано-плановій економіці радянського періоду та розкриття довгострокових наслідків економічної політики держави на мікрорівні.

Охарактеризовано історичний феномен бюрократичного корпоратизму радянського періоду як симбіоз груп інтересів вищого менеджменту виробничих підприємств та державних чиновників виконавчої гілки влади. Виявлені такі довготривалі наслідки економічної політики держави: сформована в радянські часи система обмеженого доступу до ресурсів, яка дозволяла реалізовувати інтереси бюрократії в межах централізованого розподілу, була відтворена і розширена в процесі ринкової трансформації економіки; концентрація виробництва в централізованій економіці стала передумовою концентрації власності в період ринкових реформ; традиція державного патерналізму обумовила формування екстрактивної моделі великого бізнесу в Україні, її наслідками стали посилення економічних дисбалансів, прискорене руйнування основних фондів, нераціональне використання ресурсів, формування низькотехнологічної структури виробництва та експорту.

Ключові слова: корпоративні інтереси, управління підприємством, економічна історія, державний патерналізм, неформальні інститути, економічна влада бюрократії, концентрація власності, ефект колії, низькотехнологічна структура економіки.

⁴ Публікацію підготовлено за результатами виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (№ ДР 0122U201468).

Постановка проблеми. Одним із ключових питань, що залишається невирішеним упродовж понад тридцяти років державної незалежності України та перманентного процесу лібералізації економіки, – чому ринкові реформи не забезпечили потужного імпульсу економічної активності, інноваційної діяльності, зрештою, – економічного зростання та народного добробуту для всіх? Адже очікувалося, що розпад радянського союзу та демонтаж адміністративно-командної системи управління економікою відкриють широкий простір для господарської ініціативи, звільнення ринкових сил, які піднесуть на новий рівень не лише обсяги виробництва та експорту, а й якість, технологічний рівень, конкурентоспроможність продукції. Актуальність цієї проблеми лише зростає з плином часу, адже успадковані виробничі потужності і матеріально-технічна база підприємств неухильно старіють і руйнуються, а новий високотехнологічний каркас економіки так і не створено. В умовах повномасштабної війни, коли значна частина території України окупована, а ресурсно-виробничий потенціал зазнає нищівних втрат, питання виробничої спроможності реального сектора економіки і життєстійкості підприємств набуває особливого значення. Особливо цінним ресурсом стають інновації, інвестиції та підприємницький хист, але, щоб їх активізувати, потрібні дієві інституційні механізми та потужна мотивація.

Історична траєкторія економічного розвитку, набуті навички та досвід функціонування підприємств у централізовано-плановій, одержавленій економіці сформували особливі механізми узгодження економічних інтересів. Тому важливим науковим завданням є ретроспективний аналіз попереднього періоду розвитку економіки в аспекті виявлення довготривалих наслідків економічної політики держави щодо управління діяльністю підприємств. Авторська гіпотеза полягає в тому, що сучасна т. зв. олігархічна модель економіки України, що базується на інституційному синтезі влади-власності, домінуванні низькотехнологічних експортоорієнтованих галузей у структурі виробництва та експорту, є прямим продовженням радянських корпоративних відносин.

Аналіз останніх публікацій. Серед сучасних робіт, присвячених ретроспективному аналізу радянської економічної системи, варто відзначити публікації О. Батрименка [1], К. Гордіци [2], О. Малярчука [3], І. Ветрова [4]. Разом з тим, увагу дослідників дедалі більше привертають питання впливу пострадянських перетворень і, зокрема приватизації, на формування сучасної структури економіки [5], якості економічних інститутів у постсоціалістичних країнах [6], історичної трансформації та переосмислення корпоративних відносин у контексті розвитку корпоративного права [7], ролі корпорацій у деіндустріалізації економіки України [8], української специфіки зв'язків між процесами концентрації ринкової та політичної влади [9]. У більш широкому політико-економічному аспекті розглядаються сучасні тренди корпоратизації економіки [10], оцінка суспільної ефективності корпоративного управління як механізму узгодження економічних інтересів [11], генеза та форми прояву олігархічного потенціалу корпорацій [12].

Невирішені частини проблеми. Разом з тим, попри певну зацікавленість історичними аспектами формування сучасного корпоративного сектора економіки України, поза увагою науковців залишається інституційна характеристика взаємодії держави і підприємств у централізованій економіці, реальні механізми узгодження економічних інтересів, розбіжності в декларативних принципах загальнонародної власності та фактичних ознаках особливого різновиду корпоративних відносин.

Тому **метою статті** є розкриття довгострокових наслідків економічної політики радянської держави на мікрорівні на основі ретроспективного аналізу інституційної взаємодії держави і підприємств, зокрема, механізмів узгодження різнорівневих корпоративних інтересів.

Методологія дослідження спирається на концепцію залежності від шляху (Path Dependence), що була запропонована А. Меддісоном [13; 14], Д. Нортон [15] та П. Девідом [16], а пізніше дістала розвиток у теорії «творення колії» (Path Creation) Р. Гаруда та П. Карне [17]. Також використані теоретико-методологічні підходи Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона щодо взаємообумовленості відтворення екстрактивних економічних та політичних інститутів [18], Я. Корнаї щодо природи та наслідків економіки системного дефіциту [19], М. Олсона щодо формування та функціонування груп інтересів [20]. Логіка дослідження передбачає, по-перше, історико-економічний аналіз попередньої траєкторії розвитку відносин між державою та підприємствами як процесу формування комплексу формальних та неформальних інститутів; по-друге, ідентифікацію характеру цих відносин та їх роль в системі мотивації економічної діяльності; по-третє, розкриття довгострокових наслідків інституційної спадщини та ризиків відтворення неефективних інститутів та відповідної екстрактивної економічної моделі.

Результати дослідження. Економічна система, яка створювалася в СРСР як альтернатива ринку, передбачала виконання державою таких основних економічних функцій: організація виробництва, здійснення планування та управління народним господарством; встановлення обсягу й структури матеріального виробництва, капіталовкладень, товарообороту, визначення темпів росту галузей; організація розподілу та використання сукупного суспільного продукту і національного доходу та ін. Тож сформована впродовж 1930–1950-х років структура управління економікою мала ієрархічний характер, а розпорядження державною власністю та розподіл ресурсів були централізованими. Інтерес вищих керуючих органів полягав у прагненні отримати більше продукції від підприємства й обмеженні наданих ресурсів. Натомість підприємство-виробник намагалося отримати максимум ресурсів і добитися зниження планів випуску, пояснюючи, чому збільшення обсягу виробництва неможливе. Таким чином, у межах централізовано-розподільчої системи ієрархічних відносин сформувалися залежність підприємств від центральних органів управління та протилежність їхніх інтересів. Адміністративне регулювання було головним методом у плановому керівництві союзним господарством. Інституційно-функціональна система

управління економікою, фінансові механізми та організаційні форми координації господарської взаємодії визначалися політичними завданнями та стратегічними орієнтирами економічної політики держави. Серед таких у різний час були НЕП, форсована індустріалізація, колективізація сільського господарства, мілітаризація економіки, підтримка дружніх країн «некапіталістичної орієнтації» та ін.

Сформована централізовано-мобілізаційна модель економічного розвитку вичерпала свої можливості в середині ХХ ст. – на межі світового переходу від пізнього індустріалізму до постіндустріального суспільства. Вона не могла забезпечити достатньої мобільності, гнучкості структури виробництва, не встигала реагувати на швидкі зміни стандартів споживання, нові запити суспільства та виклики зовнішньоекономічного середовища. Період 1950–1960-х років в українській історії позначений загостренням суперечностей економічного розвитку та спробами їх вирішення шляхом реформування системи управління загальносоюзним господарством і фінансового забезпечення державних підприємств.

Варто відзначити, що радянські реформи в галузі управління економікою слідували в часі за менеджеріальною революцією на Заході, що означала зміну уявлень про важливість функції управління, відділення капіталу-власності від капіталу-функції, зміну еліт як визначального чинника економічного розвитку, формування бюрократії як домінуючого елемента соціальної структури суспільства. Процеси, пов'язані з трансформаціями механізмів узгодження економічних інтересів та мотивації працівників в умовах п'ятої управлінської революції, стали предметом досліджень відомих вчених, серед яких П. Дракер («Концепція корпорації», 1946), Дж. Гелбрейт («Нове індустріальне суспільство», 1967) та ін. Натомість у радянській економічній літературі розроблялася проблематика посилення контролю за виконанням прийнятих рішень та економічного стимулювання виробництва. Проблемні аспекти розширення господарської самостійності підприємств за умов домінування суспільної власності порушували такі прогресивні вчені як Я. Кронрод, О. Ліберман, І. Ястремський, С. Ямпольський [21–24]. Але зовсім не йшлося про зміну адміністративно-командної системи управління та роздержавлення економіки, тим більше – про зміну еліт. Навпаки, саме збереження існуючої системи *влади державної бюрократії* як особливого клану в формально безкласовому суспільстві, забезпечення функціонування державної економіки, що не мала внутрішніх стимулів і мотивації, крім репресивних засобів, – було головним завданням реформ.

Питання узгодження інтересів та активізації стимулів виробництва стали центральними і в економічній теорії, і в політиці. Економічні реформи, проведені в СРСР у 1957 і 1960-х роках, повинні були забезпечити перехід від повного грошового утримання і прямого ресурсного забезпечення підприємств до моделі, коли підприємства є самостійними госпрозрахунковими одиницями. Вони мали покривати свої витрати за рахунок надходжень від реалізації продукції, самостійно «заробляти». У 1970-х роках впровадження кредитного методу в фінансування підприємств

передбачало створення умов для посилення фінансового контролю з боку банківської системи за раціональним і ефективним використанням матеріальних, трудових, фінансових ресурсів та основних фондів. Проте, незважаючи на зростання від початку проведення в радянському союзі господарської реформи питомої ваги довгострокового кредиту майже в п'ять разів, вона все ж залишалася найменшою (близько 3%) з-поміж інших джерел фінансування капітальних вкладень [25, с. 13].

Запропонований у 1980-х роках порядок розподілу прибутку підприємств на нормативній основі – плати за фонди, фіксованих платежів і відрахувань до фондів економічного стимулювання – був спрямований на досягнення такої взаємозалежності окремих його частин, за якої створюється підвищена зацікавленість підприємств у досягненні максимальних результатів виробництва і, разом з тим, на ліквідацію дріб'язкової опіки та зайвої роботи фінансових органів. Таким чином, економічна політика реформ була спрямована на гармонізацію інтересів держави і підприємств, але без кардинальних змін системи державного монополізму. Реальним суб'єктом управління економікою стала державна бюрократія, яка мала і ревно захищала власні, корпоративно-кланові економічні інтереси. Разом з тим, управлінська верхівка на рівні окремих підприємств і великих виробничих об'єднань (з середини 1980-х років – науково-виробничих об'єднань, територіально-виробничих, агропромислових комплексів) в умовах тотального управлінського контролю та фінансово-економічної залежності від держави в особі державної бюрократії, – мала свої *групові інтереси*, пов'язані із забезпеченням функціонування підприємств, виконанням державних планів і отриманням ресурсів, необхідних для виробництва.

Сучасний аналіз рис радянського господарського механізму дозволяє поставити під сумнів відповідність декларованих і реальних засад взаємодії державних органів управління та підприємств. В умовах дії *м'якого бюджетного обмеження* [26; 27], коли держава допомагала підприємствам подолати фінансові труднощі через механізми податкових і кредитних пільг, субсидування, списування чи компенсації збитків, підприємства будували свою роботу із розрахунком на втручання держави. Тобто наслідком функціонування централізовано-розподільчих механізмів стало формування системи *державного патерналізму* – підміни економічної свободи надмірною регламентацією та тотальною опікою. Для підприємств покладання на державну допомогу означало водночас і втрату мотивації до ощадливої, раціональної, ефективної діяльності, і зростання запиту на ресурси внаслідок ненаситного прагнення максимально скористатися пільгами й можливостями, які надає держава. Оскільки в умовах планово-централізованого розподілу весь час виникали ситуації дефіциту потрібної сировини, комплектуючих та ін., то підприємства прагнули формувати запаси, діючи на випередження.

До яких наслідків це призводило? По-перше, намагання отримати більше ресурсів від держави і підприємств-постачальників поглиблювало *тотальний дефіцит*. Поки одне підприємство формувало запаси, інше недоотримувало необхідні матеріали

навіть на поточне виробництво. Це, своєю чергою, зривало поставки іншим підприємствам, які пов'язані технологічними ланцюжками. Зрештою, дефіцит ресурсів призводив до дефіциту продукції.

По-друге, постійний дисбаланс потреб і можливостей обумовив появу та укорінення *неформальних інститутів узгодження інтересів*. Підприємства та їх керівники, окрема каста постачальників (рад. сленг. – «снабженцев») постійно займалися «вибиванням» фондів, «діставанням» потрібних матеріалів, сировини, обладнання, комплектуючих. Це набуло всеохопних масштабів і потворних форм, починаючи від банального використання особистих знайомств і зв'язків, взаємних послуг щодо інформування про наявність бажаних матеріалів і закінчуючи хабарями, підкупом, т. зв. відкатами тощо. Таким чином, централізований розподіл в умовах постійного дефіциту (невідповідності за обсягом та асортиментом бажаного і наявного) неминуче і неухильно породжував *корупцію і тіньову економіку*.

По-третє, покладання на державу як постійного опікуна стало основою економічної стратегії підприємства, орієнтованої не на досягнення вищої якості та технічної складності продукції, не на підвищення ефективності використання свого потенціалу (зниження матеріало- та енергомісткості, зростання продуктивності праці тощо), а на отримання більшої кількості ресурсів заради стабільного виробництва більшого обсягу продукції. Якщо ця продукція не буде реалізована – це проблема державних органів, а от якщо не буде виконано план «по валу» – покарання впаде на керівництво і працівників підприємства. Тож склалася ситуація, коли підприємствам було вигідно обманювати державу, адже за *кількісними показниками* здійснювалися і планування, і контроль, і розподіл премій, натомість якість продукції цікавить тільки споживачів і підприємств-суміжників.

По-четверте, в умовах обмеженості (дефіциту) ресурсів і м'якого бюджетного обмеження підприємство могло вдаватися до заміни потрібних, але відсутніх матеріалів, неповноцінними замінниками, які доступні. План буде виконано, але чи продукція відповідатиме запитам її споживачів? Якщо її погодяться прийняти / купити підприємства-споживачі, для яких ця продукція також є проміжною, то якою буде якість / надійність / безпечність кінцевої продукції? Таким чином економіка, де підприємство отримує ресурси і видає продукцію без конкуренції і ринкового контролю якості, породжує неухильну деградацію, прямуючи до точки «неприйняття», тобто колапсу всієї системи.

І, нарешті, по-п'яте, державні чиновники насолоджуються своєю владою над «прохачами» додаткових ресурсів і зниження плану, вони починають ототожнювати самих себе з державою, з її функціями та політикою і втрачають всякий зв'язок із дійсно раціональними і стратегічно обґрунтованими критеріями діяльності. Відтак, почувавши себе «батьками-опікунами», представники вищих органів управління керуються інтересами збереження і відтворення системи, яка їх не просто годує, а виносить на верхівку соціальної ієрархії. Тож з-поміж інтересів тих, хто розробляє і втілює

економічну політику в тоталітарній державі з її командно-адміністративною системою управління, точно *відсутнє прагнення прогресивних змін і оновлення*. Взввши на себе відповідальність за економічне становище підприємств і добробут населення, центральне керівництво водночас здобуло повну свободу у виборі будь-яких інструментів, які видавалися йому найбільш доцільними.

Характеризуючи систему економічної влади та особливості бюрократичного корпоратизму, бельгійський історик економіки Е.Мандель у заочній полеміці з радянським вченим-економістом зауважив: «Які б не були розходження в інтересах, що безперечно існують між різними групами бюрократії (Тіктин зосереджує свою увагу на розходженню між інтересами центру й інтересами фабрично-заводських директорів), їх в'яжуть спільні інтереси, і бюрократія прагне вдержати монополію влади, знаючи, що звідси походять її важливі привілеї (у сфері споживання)» [28]. Аналогічну характеристику радянської економічної системи державної експлуатації та влади бюрократії надано в книзі шведського неомарксиста Н.Гольмберґа «Мирна контрреволюція» (1974): «Робітничий клас був відокремлений від засобів виробництва, він уже не був правлячим і керівним класом, що складався виключно з найманих працівників. Бюрократична верхівка, користаючи з державної влади, присвоїла собі право ухвалювати рішення і розпоряджатися засобами виробництва, а також визначати сумарну кількість вироблених товарів. Відтоді вона експлуатувала робітників та привласнювала їхній додатковий продукт» [29, р.141]. Варто згадати, що відомий радянський економіст Я. Кронрод також свого часу переконливо довів, що т. зв. соціалістична економіка насправді не забезпечила реального усупільнення засобів виробництва, так само, як не пододала відчуження працівників від умов і продуктів їхньої праці. Адже в результаті побудови радянського соціалізму вищий шар бюрократії – партійно-господарська номенклатура перетворилася на особливу структуру, яку він назвав соціоліхархією [21]. Вчений помер у 1984 р. і не бачив трансформації соціолігархії в новітню олігархію посттрансформаційної економіки, але він вдало охарактеризував її предтечу, як «антагоністично суперечливе поєднання формально-соціалізованого базису на перших щаблях його розвитку (або базису перехідного періоду) з пануванням соціолігархії, яка паразитує на цьому базисі, привласнюючи собі все більшу й більшу частину додаткового продукту» [22, с. 127-128].

Таким чином, ретроспективний аналіз взаємодії держави і підприємств у т. зв. соціалістичній економіці розкриває історію формування радянського корпоратизму як системи розподілу влади, такого механізму узгодження інтересів державної бюрократії та керівництва державних підприємств, що попри постійне прагнення до зростання та розширення, зрештою обумовлює дефіцит, технічний застій, марнотратство, ресурсне виснаження економіки та зниження добробуту людей. Окрім того, певні суспільні відносини та інституційні умови породжують поведінкові стереотипи, економічні закономірності та норми, які неможливо скасувати рішенням держави. Як зауважив Я. Корнаї, «напруженість при капіталовкладеннях, існування хронічного дефіциту

робочої сили, тенденції зростання цін і т.п. не прописані урядовою постановою чи державним планом. І так само ні урядове рішення, ні державний план не можуть усунути ці явища до тих пір, доки існують умови, що їх постійно відтворюють» [19, с. 590].

На початку 1990-х років розпад радянського союзу та здобуття державної незалежності України відкрили можливості ринкових реформ економіки, що передбачали лібералізацію, структурні та інституційні перетворення. Одним з головних напрямів трансформації стало роздержавлення і приватизація державного майна, на основі чого мали бути сформовані ринкові засади функціонування економіки, підприємницький сектор та конкурентне середовище. Процес роздержавлення й приватизації державної власності став основним інструментом формування приватного капіталу в Україні. Однак, часті зміни нормативної й законодавчої бази, зокрема й під впливом політичних сил, порушували логіку й поетапність процесу приватизації. Запланована першочергова сертифікатна приватизація невеликих й середніх підприємств сфери послуг, торгівлі, громадського харчування, легкої, переробної, деревообробної промисловості, сільського та житлового господарства, транспорту тощо, яка могла б сприяти створенню первісних приватних капіталів й класу ефективних власників, підприємців-інноваторів й інвесторів у майбутньому, була відкладена, а потенційні можливості інвестування новостворених капіталів у подальшій приватизації втрачені.

Натомість, першочергово передавались у приватну власність промислові гіганти й підприємства-монополісти базових галузей. Концентрація виробництва в радянській період стала передумовою *концентрації власності* в період ринкових реформ. Цей процес відбувався за умов відсутності розвиненого ринкового середовища та інфраструктури, що створювало «асиметричні умови інвестування у корпоративний сектор для великих і дрібних інвесторів» [30, с. 453]. Крім того, відсутність відповідного інституційного середовища, яке тільки формувалося, та загальний економічний спад обмежували можливості залучення широкого кола іноземних інвесторів.

У результаті привілейований доступ до розподілу державної власності отримали колишня партійно-державна номенклатура («номенклатурна приватизація»), умовно нова політична еліта, так звані «червоні директори», суб'єкти тіньової економіки, нові підприємці, які розпочинали бізнес під прикриттям кримінальних структур [31, с. 20]. Саме ці суб'єкти привласнили значну частку активів, а в українському суспільстві сформувався прошарок населення, який фактично зайняв монопольне становище у володінні та розпорядженні колишньою державною власністю. На думку західних дослідників, незахищеність прав власності, їх повільне реформування, централізація влади та незмінність еліт в Україні є головними причинами збереження попередньої колії розвитку [32, с. 23].

Таким чином, було обмежено коло економічних суб'єктів, спроможних долучитися до перерозподілу великої державної власності, а реформи легалізували систему обмеженого доступу до державних ресурсів і фінансових потоків, узаконили контроль

груп інтересів над економікою. За роки незалежності України більшу частину національного капіталу було зосереджено у власності декількох олігархічних «родин» й була збережена висока концентрація власності. Державна монополія радянських часів, тотальний управлінський контроль та фінансово-економічна залежність від держави призвела до економічної монополії корпорацій у ринкових умовах.

За умов концентрації власності, асиметрії інформації та бідності населення нові власники лобювали комерційні інтереси на державному рівні перешкоджаючи при цьому реформам, конкуренції, формуванню нової економічної системи та заклали основи олігархічної структури економіки. В системі економічних відносин продовжували превалювати *корпоративні інтереси* державної бюрократії та директорів підприємств і ніхто з них не мав реальної мотивації до інституційних змін. Очевидно, що колишні управлінці та бюрократична еліта перенесли в нову економічну й політичну реальність напрацьовані навички господарювання, особистісні та ділові зв'язки, а також механізми реалізації інтересів.

Наслідком сумнівної легітимності передачі загальнонародного надбання у приватні руки стала відсутність у нових власників бачення місії та довгострокової стратегії розвитку підприємств. Нові господарі орієнтувалися на швидке отримання прибутку, максимальну екстракцію вигоди й тривалий час працювали, виходячи з існуючих виробничих можливостей приватизованих підприємств та усталених господарських зв'язків. За таких умов, отримана у спадщину від СРСР структура економіки з орієнтацією на енерго- та капіталоміємні галузі важкої промисловості, прискорений видобуток природних ресурсів, залежністю від зовнішніх енергоресурсів, світових цін на сировину та високотехнологічного імпорту не могла бути змінена, а продовжила відтворювати *попередню траєкторію розвитку*. Залежність від минулого посилювалася ще й *«культурною інерцією»*, зокрема укоріненими звичками марнотратства, безвідповідального споживання в умовах дешевих ресурсів, що ще більше унеможливило вихід країни з усталеної колії розвитку. Сьогодні великі українські корпорації здійснюють діяльність переважно у сировинних галузях із застарілими технологіями та короткими ланцюгами доданої вартості.

Екстрактивний характер діяльності підприємств підтверджується зокрема динамікою рівня зносу вітчизняних основних засобів, що має стійку тенденцію до зростання. З початку 1991 р. до січня 2009 р. ступінь зносу основного капіталу в Україні збільшився – з 37,1 до 60,3%, при цьому у сфері транспорту і зв'язку цей показник перевищував 82%, а у промисловості дорівнював 58% [33, с. 44]. Отже, колишні державні підприємства-гіганти перетворилися на *корпорації екстрактивного типу*, які вилучають у частини суспільства ресурси та доходи від колишньої загальнонародної власності на користь еліти, що негативно впливає на загальний економічний розвиток країни.

Висновки. Таким чином, ретроспективний аналіз взаємодії держави і підприємств у централізованій економіці та в процесі ринкових реформ дозволив визначити

довгострокові наслідки економічної політики радянської держави на мікрорівні, які мають значення сьогодні.

По-перше, внаслідок тривалого функціонування централізовано-планової системи управління сформувався особливий феномен - бюрократичний корпоративізм як симбіоз груп інтересів вищого менеджменту виробничих підприємств та державних чиновників виконавчої гілки влади. Залежність підприємств від центральних органів управління в плановій економіці та державний патерналізм стали основою механізмів реалізації інтересів бюрократичної еліти та управлінців в період ринкових перетворень. Сформована в радянські часи система обмеженого доступу до ресурсів, що дозволяла реалізовувати інтереси бюрократії в межах централізованого розподілу, була відтворена і розширена в процесі реформ.

По-друге, концентрація виробництва в процесі формування індустріальної бази централізованої економіки стала передумовою концентрації власності в пострадянський період ринкових перетворень. Лібералізаційні реформи легалізували систему обмеженого доступу до ресурсів і фінансових потоків, узаконили контроль груп інтересів над економікою. Система радянського державного монополізму перетворилася на монополізм корпорацій в економіці України. При цьому збереглася їхня орієнтація на використання державного апарату для створення та державного бюджету для підтримки монополій. Володіння, користування й розпорядження колишньою державною власністю стало інструментом збагачення вузького кола осіб.

По-третє, мета збільшення обсягу продукції екстенсивними методами та отримання доступу до більшої кількості державних ресурсів трансформувалася у екстрактивну діяльність українських підприємств, головним завданням яких стало швидке отримання прибутку з мінімальними інвестиціями і без додаткових ризиків, що неминучі при запровадженні інновацій. Такі цілі господарської діяльності призвели до посилення економічних дисбалансів, прискореного зношення основних фондів, нераціонального використання ресурсів, формування низькотехнологічної структури виробництва та експорту.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з обґрунтуванням місця та ролі корпоративного сектору економіки України в процесі трансформаційної відбудови.

Література

1. Батрименко О.В. Основні етапи побудови радянської бюрократії. Політологічний вісник. 2014. Вип. 72. С. 362-373. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2014_72_35

2. Гордіца К.А. Інституційна структура радянської економіки та її роль у формуванні економічної спадщини України. Історія народного господарства та економічної думки України. 2024. №57. С. 328-352. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.328>

3. Малярчук О.М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) : монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023, 552 с. URL: <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/9448/1/7394s.pdf>

4. Ветров І. Радянський економічний менеджмент кризь призму повоєнної відбудови 1940-х – 1950-х років: деякі теоретичні аспекти. Війна: держава, суспільство, особа; Голов. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. С. 488-511. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0017836.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0
5. Француз А. Й., Сербін Я. В. Теоретико-правові виміри олігархізму в Україні. *Legal Bulletin*. 2024. № 2 (12). С. 93–98. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A14>
6. Ватаманюк О. З. Індекс олігархізації економіки як чинник якості економічних і політичних інститутів у постсоціалістичних країнах Європи. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1 (48). С. 8–28. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-48-1-8>
7. Серт О. В. Процес становлення інституту однорівневої структури корпоративного управління в Україні та історичні тенденції його розвитку. *Правова держава*. 2024. №54. С. 68–79. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304874>
8. Slyvka T., Nebrat V., Bodnarchuk T. The role of joint stock companies in the structural change of Ukraine's economy. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*. 2023. № 22(1). P. 191–205. <https://doi.org/10.12775/EiP.2023.011>
9. Саловський О., Ватаманюк О. Взаємодія процесів концентрації економічної та політичної влади: приклад України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2023. № 65. С. 1-12. <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.65.0.6516>
10. Вергелес, В., Баюра, Д. Сучасні тенденції та перспективи розвитку бізнесу шляхом злиття та поглинання у воєнний та повоєнний періоди в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2023. № 1 (222). С. 21-26. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/222-1/3>
11. Захарченко В.І. Політекономічний аналіз передумов для створення ефективних корпоративних структур. *Економічна теорія*. 2024. № 1. С. 5–27. <https://doi.org/10.15407/etet2024.01.005>.
12. Буркало В. В. Олігархічний потенціал, його розгортання в інтерпретації концепту патроналізму. *Регіональні студії: науковий збірник*; Голов. ред. М. Палінчак. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2024. Вип. 36. С. 14–21. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/36/4.pdf>
13. Maddison A. *Economic Growth in the West: Comparative Experience in Europe and North America*. New York: The Twentieth Century Fund, 1964.
14. Maddison A. *The World Economy. Vol. 1: A Millennial Perspective; Vol. 2: Historical Statistics*. New Dehli, 2007. URL: https://www.stat.berkeley.edu/~aldous/157/Papers/world_economy.pdf
15. Nort D. *Structure and Change in Economic History*. New York : Norton & Company, 1981.
16. David P. Path dependence: a foundational concept for historical social science. *Cliometrica*. 2007. № 1. P. 91–114. <https://doi.org/10.1007/s11698-006-0005-x>
17. Garud, R., & Karnøe, P. Path Creation as a Process of Mindful Deviation. In R. Garud, & P. Karnøe (Eds.), *Path Dependence and Creation* (pp. 1-40). Lawrence Erlbaum Associates, 2001.
18. Acemoglu D., Robinson J. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown, 2012.
19. Корнаи Я. Дефицит. Москва: «Наука», 1990. 807 с.
20. Олсон М. Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп. К. : Лібра, 2004. 271 с.
21. Кронрод Я. А. Соціолігархізм как псевдосоціалізм ХХ века. *Вопросы политической экономии*. 2016. № 3. С. 119-145; № 4. С. 126-141.
22. Кронрод Я. А. *Законы политической экономии социализма. Очерки методологии и теории*. М.: «Мысль», 1966. 372 с.

23. Ястремський І. С. Товарно-грошові відносини і соціалістична система господарства. Економіка Радянської України. 1966. № 12. С. 24-31.
24. Проблемы экономического стимулирования промышленного производства. Под ред. С. М. Ямпольского. К. : Наук. думка, 1968. 340 с.
25. Даниленко А. І. Управління процесами формування і використання виробничих фондів. Київ: "Наукова думка", 1974. 174 с.
26. Kornai J. The Soft Budget Constraint. *Kyklos*. 1986. Vol.39, Issue 1. P. 3-30. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1986.tb01252.x>
27. Vahabi M. Janos Kornai's Intellectual Legacy: Looking Into System Paradigm and Soft Budget Constraints. *Revue d'économie politique*. 2024. № 134 (1). P. 105-129. <https://doi.org/10.3917/redp.341.0105>
28. Мандель Е. Декілька завваг до статті Г. Тіктина «До політичної економії СРСР». Діялог, Торонто. 1977. №1. С. 42-46. URL: <https://vpered.wordpress.com/2012/03/05/mandel-ticktin/>
29. Holmberg N. *Friedliche Konterrevolution*. Teil I. West Berlin: Oberbaum Verlag, 1974. P. 160-161.
30. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз : монографія / [В.В.Небрат, Н.А.Супрун та ін.] ; за ред. д.е.н. В.В. Небрат ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. 556 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1-ioErknCFndo36YAmxVhIRXb4bTJhihc/view>
31. Мірошниченко М. І., Мельник П. О. Інтеграція організованої злочинності в економічну сферу в умовах переходу до ринкової економіки в УРСР (1985–1991 рр.). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 5(34). С. 16-23. [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5\(34\).639](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5(34).639)
32. Hartwell C. Determinants of property rights in Poland and Ukraine: the polity or politicians? *Journal of Institutional Economics*. 2017. № 13(1). P. 133–160. doi:10.1017/S1744137416000175
33. Бобух І.М. Економічна оцінка основного капіталу: міжнародна практика та українські реалії. *Економіка і прогнозування*. 2010. №. 1. С. 39-53. https://eip.org.ua/docs/EP_10_1_39_uk.pdf

References

1. Batrymenko, O.V. (2014). *Osnovni etapy pobudovy radianskoj biurokratiji* [Main stages of building the Soviet bureaucracy] // *Politolohichniy visnyk*, 72, 362-373.
2. Horditsa, K.A. (2024). *Instytutsiina struktura radianskoj ekonomiky ta yij rol u formuvanni ekonomichnoy spadshchyny Ukrainy* [The institutional structure of the Soviet economy and its role in shaping the economic legacy of Ukraine] // *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoy dumky Ukrainy*, 57, 328-352.
3. Maliarchuk, O.M. (2023). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainy RSR (1964–1991)* [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)]. Ivano-Frankivsk : Symfoniia forte. <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/9448/1/7394s.pdf>
4. Vietrov, I. (2023). *Radianskyi ekonomichnyi menedzhment kriz pryzmu povoiennoi vidbudovy 1940-kh — 1950-kh rokiv: deiaki teoretychni aspekty* [Soviet economic management through the prism of post-war reconstruction of the 1940s and 1950s: some theoretical aspects]. Viina: derzhava, suspilstvo, osoba [War: state, society, individual]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 488-511. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0017836.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0
5. Frantsuz, A.Y., & Serbin, Ya.V. (2024). *Teoretyko-pravovi vymiry oliharkhizmu v Ukraini* [Theoretical and legal dimensions of oligarchy in Ukraine]. *Legal Bulletin*, 2 (12), 93–98. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A14>

6. Vatamaniuk, O. Z. (2022). Indeks oliharkhizatsii ekonomiky yak chynnyk yakosti ekonomichnykh i politychnykh institutiv u postsotsialistychnykh krainakh Yevropy [The index of oligarchization of the economy as a factor of the quality of economic and political institutions in post-socialist countries of Europe]. *Ekonomichna teoriia ta pravo*, 1 (48), 8–28. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2022-48-1-8>
7. Sert, O. V. (2024). Protses stanovlennia instytutu odnorivnevoi struktury korporatyvnoho upravlinnia v Ukraini ta istorychni tendentsii yoho rozvytku [The process of establishing the institution of a single-tier corporate governance structure in Ukraine and historical trends in its development]. *Pravova derzhava*, no. 54, pp. 68–79. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304874>
8. Slyvka, T., Nebrat, V., & Bodnarchuk, T. (2023). The role of joint stock companies in the structural change of Ukraine's economy. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*, 22 (1), 191–205. <https://doi.org/10.12775/EiP.2023.011>
9. Salovskyi, O., & Vatamaniuk, O. (2023). Vzaiemodiia protsesiv kontsentratsii ekonomichnoi ta politychnoi vlady: pryklad Ukrainy [The interaction of the processes of concentration of economic and political power: the example of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii ekonomichna*, 65, 1-12. <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.65.0.6516>
10. Verheles, V., & Baiura, D. (2023). Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku biznesu shliakhom zlyttia ta pohlynannia u voiennoi ta povoiennoi periony v Ukraini [Current trends and prospects for business development through mergers and acquisitions in the war and post-war periods in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, 1 (222), 21-26. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/222-1/3>
11. Zakharchenko, V.I. (2024). Politekonomichniy analiz peredumov dlia stvorennia efektyvnykh korporatyvnykh struktur [Political economic analysis of the prerequisites for creating effective corporate structures]. *Ekonomichna teoriia*, 1, 5–27. <https://doi.org/10.15407/etet2024.01.005>.
12. Burkalo, V. V. (2024). Oliharkhichniy potentsial, yoho rozghortannia v interpretatsii kontseptu patronalizmu [Oligarchic potential, its development in the interpretation of the concept of patronalism]. *Rehionalni studii: naukovyi zbirnyk [Regional studies: scientific collection]*. Uzhhorod : Vydavnychiy dim "Helvetyka", vol. 36, pp. 14–21. <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/36/4.pdf>
13. Maddison, A. (1964). *Economic Growth in the West: Comparative Experience in Europe and North America*. New York: The Twentieth Century Fund.
14. Maddison, A. (2007). *The World Economy*. Vol. 1: A Millennial Perspective; Vol. 2: Historical Statistics. New Dehli. https://www.stat.berkeley.edu/~aldous/157/Papers/world_economy.pdf
15. Nort, D. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York : Norton & Company.
16. David, P. (2007). Path dependence: a foundational concept for historical social science. *Cliometrica* 1, 91–114. <https://doi.org/10.1007/s11698-006-0005-x>
17. Garud, R., & Karnøe, P. (2001). Path Creation as a Process of Mindful Deviation. In R. Garud, & P. Karnøe (Eds.), *Path Dependence and Creation* (pp. 1-40). Lawrence Erlbaum Associates.
18. ACEMOGLU, D., ROBINSON J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown.
19. Kornai, Ya. (1990). *Defytsyt [Deficit]*. Moscow: Nauka.
20. Olson, M. (2004). *Lohika kolektyvnoi dii: suspilni blaha i teoriia hrup [The Logic of Collective Action: Social Goods and Group Theory]*. Kyiv: Libra.
21. Kronrod, Ya. A. (2016). Sotsoliharkhizm kak psevdosotsyalizm XX veka [Social oligarchy as pseudo-socialism of the 20th century]. *Voprosy politicheskoi ekonomii*, 3, 119-145; 4, 126-141.
22. Kronrod, Ya. (1966). *A. Zakony politicheskoi ekonomii sotsyalizma. Ocherki metodolohii i teorii [Laws of the political economy of socialism. Outlines of methodology and theory]*. Moscow: Mysl.

23. Yastremskyi, I. S. (1966). Tovarno-hroshovi vidnosyny i sotsialistychna systema hospodarstva [Commodity-money relations and the socialist economic system]. *Ekonomika Radianskoi Ukrainy*, 12, 24-31.
24. Yampolskii, S. M. (Ed.). (1968). Problemy ekonomycheskoho stimulirovaniia promyshlennoho proyzvodstva [Problems of economic stimulation of industrial production]. Kyiv: Naukova dumka.
25. Danylenko, A. I. (1974). Upravlinnia protsesamy formuvannia i vykorystannia vyrobnychkykh fondiv [Management of the processes of formation and use of production funds]. Kyiv: Naukova dumka.
26. Kornai, J. (1986). The Soft Budget Constraint. *Kyklos*, 39 (1), 3-30. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1986.tb01252.x>
27. Vahabi, M. (2024). Janos Kornai's Intellectual Legacy: Looking Into System Paradigm and Soft Budget Constraints. *Revue d'économie politique*, 134 (1), 105-129. <https://doi.org/10.3917/redp.341.0105>
28. Mandel, E. (1977). Dekilka zavvah do statti H. Tiktyna «Do politychnoi ekonomii SRSR». [A few comments on the article by G. Tiktin "On the Political Economy of the USSR"]. *Diialoh*, Toronto, 1, 42-46. <https://vpered.wordpress.com/2012/03/05/mandel-ticktin/>
29. Holmberg, N. (1974). *Friedliche Konterrevolution. Teil I*. West Berlin: Oberbaum Verlag.
30. Nebrat, V.V. (Ed.). (2019). *Pidpriemnytstvo v Ukraini: istoryko-instytutsiinyi analiz* [Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, SO "Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine".
31. Miroshnychenko M. I., & Melnyk P. O. (2020). Intehratsiia orhanizovanoi zlochynnosti v ekonomichnu sferu v umovakh perekhodu do rynkovoï ekonomiky v URSR (1985–1991 rr.) [Integration of organized crime into the economic sphere in the context of the transition to a market economy in the Ukrainian SSR (1985–1991)]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 5 (34), 16-23. [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5\(34\).639](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5(34).639)
32. Hartwell, C. (2017). Determinants of property rights in Poland and Ukraine: the polity or politicians? *Journal of Institutional Economics*, 13(1), 133–160. doi:10.1017/S1744137416000175
33. Bobukh, I. M. (2010). Ekonomichna otsinka osnovnogo kapitalu: mizhnarodna praktyka ta ukraïnski realii [Economic valuation of fixed assets: international practice and Ukrainian realities]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, 1, 39-53.

Slyvka T.O., PhD in economics

Senior researcher

SO "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine"

Nebrat V.V., Doctor of Science (Economics), Senior Researcher

Head of the Department of Economic History

SO "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine"

tetianasyvka28@gmail.com

MECHANISMS FOR HARMONIZING THE ECONOMIC INTERESTS OF THE STATE AND ENTERPRISES: LONG-TERM CONSEQUENCES OF THE SOVIET CORPORATISM

The current problem of ensuring the sustainability and development of the Ukrainian economy is the harmonization of the interests of the business sector, the state and society. Historical-economic research has significant heuristic potential for explaining the nature and mechanisms of these divergences of interests.

A retrospective analysis of the institutional interaction between the state and enterprises, in particular the mechanisms for coordinating different levels of corporate interests in the centrally planned economy of the Soviet period, and the disclosure of the long-term consequences of the state's economic policy at the micro level are the goals of this article.

The research methodology uses the concept of path dependence, the theory of interest groups, methodological approaches and theoretical provisions regarding the connection between formal and informal institutions, and the patterns of their reproduction.

The historical phenomenon of bureaucratic corporatism of the soviet period is characterized. It was formed as a symbiosis of interest groups of top management of manufacturing enterprises and state officials of the executive branch of government. The following long-term consequences of the state's economic policy were identified: 1) the system of limited access to resources formed in Soviet times, which allowed the interests of the bureaucracy to be realized within the framework of centralized distribution, was recreated and expanded in the process of market transformation of the economy; 2) the concentration of production in a centralized economy became a prerequisite for the concentration of ownership during the period of market reforms. The system of Soviet state monopoly turned into a monopoly of corporations in the economy of Ukraine; 3) the tradition of state paternalism has led to the formation of an extractive model of big business in Ukraine. Its consequences have been the strengthening of economic imbalances, the accelerated destruction of fixed assets, the irrational use of resources, and the formation of a low-tech structure of production and exports.

Keywords: *corporate interests, enterprise management, economic history, state paternalism, informal institutions, economic power of bureaucracy, property concentration, path dependence, low-tech structure of the economy.*